

ג. שופמן: "במצור ובמצוק"

ו. "סיפור-מפתח"

דומה, שכל הבקי בהווי חבורת הסופרים והאמנים היהודים, שהיתה דרה בווינה בימי מלחמת העולם הראשונה וזמן קצר לאחריה, וכן בדמויות המרכזיות של הקהילה היהודית שלה, לא יקשה עליו לזהות בוודאות קצת מגיבורי הסיפור הזה ולנחש את זהותם של האחרים.

דרכו של שופמן לתאר מאורעות ומעשים שהיו, אנשים שהכיר ונפגש בהם ודברים כהווייתם, מתבלטת ביתר שאת בסיפור זה. השינויים שחלו בדמויות גיבוריו, בהשוואה לבני-דמותן במציאות, לא רק שאינם מטשטשים את סימני-ההיכר, אלא אדרבה, מבליטים את זהותן האמיתית וחושפים את מומיהן הגופניים והרוחניים.

עם זאת יש לזכור: כנהוג ב"סיפורי-מפתח", אין חובת הנאמנות לכל פרטי המציאות חלה על הכותב. לא פעם הקדים שופמן את המאוחר, לא שמר את סדר הזמנים והמאורעות וצירף קווי אופי וצורה מכמה אנשים בדמות אחת.

הסקרנות, הטבעית כשלעצמה, לגבי זיהוי הגיבורים, סכנה בה, שכן היא עלולה לעשות את הטפל – יסוד הרכילות – לעיקר, ואת העיקר – האמנות שבסיפור – לטפל. יחד עם זאת, כשנשמרת פרופורציה זו, יש טעם לנסות ולזהות את הגיבורים, ולו רק כדי לעמוד על דרכו של שופמן בארגון חמרי-המציאות, והליכתו מן המציאות אל האמנות.

עשרה גיבורים נזכרים בשמותיהם בסיפור, להוציא את דמות המספר, שיש בו מסימני-ההיכר של שופמן עצמו. הזיהוי נעשה מתוך הפרטים המובאים בסיפור עצמו, בעזרת חומר שנתפרסם, מכתבים השמורים במכון "גנזים" בארכיון שופמן וידידיו ובסיועם של אלה שהכירו את וינה ואנשיה בתקופה זו (בראש ובראשונה דב סדן).

הזיהוי יובא כאן על דרך הקיצור, שכן כל הרחבה עלולה לסרבב בפרטים רבים שאין מקומם כאן. לעיתים, אי-אפשריות ודאות מוחלטת בזיהוי, והוא ייעשה על דרך ההשערה בלבד. כאמור, נתן שופמן סימנים ברורים בגיבוריו: השם, או שהוא מזכיר בצליליו את שמם המקורי, או שהוא כהמצאה חדשה, שתרגומה לעברית יש בו רמז לתכונה מעליבה בהם. המקצוע והעיסוק שבסיפור, כמעט שלא שונו מן המקור, התנהגותם ומעשיהם מבוססים על "דברים שהיו" או לפחות יכלו להיות לפי אופיים. הפרטים הביוגראפיים הנזכרים אצל חלק מהם, מתאימים למה שאירע במציאות, אף שלעיתים יש בהם, כאמור, הקדמת המאוחר.

דוד גול – הוא המשורר דוד פוגל, לפי הזיהוי של דן פגיס במבואו ל"כל השירים" 1. סימני-ההיכר אחדים משותפים לא רק לפוגל ולבן-דמותו דוד גול, אלא גם לפוגל ולמספר וכן לפוגל ולהווי של חבורת הסופרים והאמנים; ואילו אחרים, הוסיף שופמן מדעתו, לשם השלמת תיאור הדמות הספרותית כפי שהצטיירה אצלו. כך, למשל, זהה תגובתו של פוגל על מעצרו

ר' פרקים קודמים בחוברת ניסן-אייר.

* לפרק זה עלי להעיר הערה מסתייגת: הואיל ויש קושי בזיהוי מוחלט של הדמויות, מחמת מרחק הזמן, התמעטות בני אותו הדור והשינויים שהטיל בהן המחבר, עתידים בלי ספק לחול בו שינויים או השלמות.

1. מהדורת אגודת הסופרים ומחברות לספרות, 1966, ביחוד עמ' 18. מהדורה שניה, הוצ' אגודת הסופרים והקיבוץ המאוחד, תשל"ב ביחוד עמ' 19–20. מראי-המקומות לפי המהדורה הראשונה. בענין זה שונה המהדורה השניה אך במעט.

מרכזו לתגובתו של דוד גול בסיפור: שניהם רואים בכך פתרון למצוקה החמרית (המוון), שינוי המצב הקיים ואפשרות להינצל מן האכילה בתמחוי. לעומת זה אין יומנו של פוגל מאשר את ה"נוראות" שמספר עליהן דוד גול, שהיו מנת חלקו במקום מעצרו² (פגיס, עמ' 18-19). במציאות שוחרר פוגל עוד בזמן המלחמה, ביולי 1916 (פגיס, עמ' 20), ואילו בסיפור – רק עם בוא השלום. אולם הן במציאות והן בסיפור "חזור עמו גם היאוש הישן" (פגיס, שם), אף שבסיפור, אליבא דשופמן, הוא מתעלה לאחר היסורים שעברו עליו.

כאמור לעיל, זהו אחד התיאורים האוהדים והחמים המצויים בסיפור, הבולטים במיעוטם. יש לציין, כי הדבר קשור בהערכה העמוקה שרחש שופמן לכשרונו השירי של פוגל. שופמן פירסם את ראשוני שיריו בכתב-העת "גבולות", שערך יחד עם צבי דינורוק (וינה 1918) ולאחר מכן ב"פרט" (וינה 1924) שבעריכתו ובכך משך את תשומת לבו של הביקורת וקהל הקוראים למשורר זה.³

שלמה פיק – הוא הסופר יעקב רבינוביץ. היהויה נעשה הן על פי סימני ההיכר המצויים לרוב בסיפור, והן על פי מכתבים בארכיונו של שופמן (ראה בפרק: התהודה). סימני הגופניים של שלמה פיק – עינו העיוורת והליכתו הרפופה –, ישיבתו ישיבת סופר עברי בעל קולמוס שנון בארץ ישראל, בואו מדי פעם לוינה "לשאוב אירופיות", היינו לבקר בקונצרטים, באופירה בהצגות ובהרצאות, כל אלה הולמים להפליא את יעקב רבינוביץ, אף שאין דיוק בסדר הזמנים. למעשה, סדר הזמנים אינו ברור גם בסיפור, שכן בפתיחתו דומה כאילו שלמה פיק שוהה בווינה גם בימי המלחמה (עמ' 126), ובסופו מסופר ש"אותה שעה [עם סיום המלחמה] טס לקראתם מא"י הסופר הירושלמי" וגו'. יש גם שירטוט קצר על דרך הפארודיה של דרך כתיבתו של יעקב רבינוביץ והרגשתו הרגשת "בעל-בית" בא"י, שנקנתה בזכות כתיבתו.

הופעה חמופה מופיע בסוף הסיפור מתוך עשן בית הקפה הקבוע של חשובי-העדה, "העסקן הציבורי פריקר עם התבלול שבעינו". מומו קרוב לזה של שלמה פיק וגם שמו כך. מסתבר, שכאן "התחכם" שופמן וצירף מומיהם של שני אנשים שהיו לשתי דמויות בשמות קרובים. הכוונה כאן לסופר שלמה פיקר, שגר בווינה בשנים 1906-1935, עד עלייתו לארץ, והקדיש עטו לעיתונאות עברית, יידיית וגרמנית.⁴ שלמה פיקר, שלא היה אהוד ביותר על שופמן, היה בעל תבלול בעינו.

ייתכן שבהזכרת דמות זו "הצליח" שופמן לפגוע גם באדם נוסף והוא ד"ר רוברט שטריקר, מראשי העסקנים בווינה: פריקר-שטריקר, שגם הוא לא היה אהוב ביותר על שופמן.⁵

מרדכי זיגפריד – הוא מרדכי גוטפריד, שבנעוריו היה עליו, אך עקב מקרה טראגי שקרה לו, נסתכסכה עליו דעתו. הוא הירבה לכתוב (פירסם כמאה ושמונים חוברות שירה והגות). יידידיו מנוער שמרו לו אמונים, אף כתבו עליו דברי הערכה.⁶

מאיר זלפר – הא סופר משה זילבורג, יליד עיירה בפלך וילנה, שחי בווינה בשנים

2. "נוראות" אלה, היו מנת חלקו עשרים וחמש שנים אחרי כן, כשנאסר עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, גם הפעם כנתין אויב, אף כי של מדינה אחרת ובארץ אחרת (בצרפת כנתין גרמני), ותיאור התנכרות השוטרים אליו מזכירה את תיאוריו של שופמן, בבחינת ניבא ולא ידע מה ניבא (פגיס עמ' 27-31).

3. שופמן עצמו כתב על פוגל ברשימתו "על ה'מגע שבתעלומה'" ("העולם", שנה 18, גל' 32, 5.8.1930, עמ' 3-622) הדנה בביקורת על משורר אחר. בשעה שהוא מצטט קטע משירו כתב: "אגב, הרי זו נעימה פוגלית, כלומר: נעימה משל דוד פוגל, שבשיריו – 'לפני השער האפל' – יש למצוא באמת מעין 'מגע בתעלומה'. והוא הן הראשון, שהביא עמו נעימה זו".

4. ראה, ג. קרסל, "לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים", הוצ' ספרית פועלים. [להלן, קרסל, לכסיקון].

5. ע לדרכו של שטריקר בפעילותו הציבורית, שאינה יודעת פשרות, ועמדתו כנגד האגף הגליציאי-מזרחי באכזוקיטובה הציונית, ראה, מאיר הניש, "מבית ומחוץ", תשכ"א, עמ' 152-153 ועוד. על רוברט שטריקר, כתב שופמן ברשימתו "דרכי פולמוס" ("העולם", שנה 22, גל' מ"ג, 25.10.1935, עמ' 654). כן הזכיר שמו בהודמנויות נוספות.

6. ראה, קרסל, לכסיקון.

1918–1923. היה מורה לעברית ועסק בעיתונאות ובספרות, בעיקר בידיש. כן ערך את הירחון "קריטיק" והיה אחד העורכים של הוצאת הספרים החשובה "דער קוואל" ⁷. דוקטור יש צ'ורקה, פקיד האליאנס, "שכל עיקר תפקידו במוסד זה אינו, כנראה, אלא לא לתת", הוא הרב ד"ר אהרון קמינקא, שנודע בקמצנותו ובקנאותו בסופרים עבריים. ביחוד לא הסביר פניו לאלה שבאו מרוסיה, אף שהוא עצמו היה יליד ברדיצ'ב. הוא היה מזכיר ה"אליאנס" בווינה ⁸. (נזכר גם בסיפור "מלחמה ושלום" ב' 118).

פירוש שם הגיבור, בן־דמותו בסיפור – לטאה – יש בו לא רק מן הגיחוך אלא גם מיסוד החמקמקות. מאיר הניש, שהשתדל למצוא צד זכות כמעט לכל אדם שתיאר בספר זכרונותיו "מבית ומחוץ", לא עשה זאת לגבי קמינקא, והוא מתארו כדרך שהוא מוצג בסיפור:

לפעמים גם ניגשתי למשרדו לשם השתדלות בנוגע למתן סיוע מכספי ה"אליאנץ" לאיזה סופר עברי או ליהודי ותמהתי על צייקנותו וקשיחות לבו במקרים אלה (שם, עמ' 186).

בניגוד לאי־הנתינה שלו מתאר הניש את רוחב־לבו של הרב הפרופ' צבי פרץ חיות, ששימש כרבה של וינה מ־1918 ⁹.

הפרופסור הישיש שמואל זקס – הוא שמואל קרויס, שנולד בהונגריה והיה מרצה בבית המדרש לרבנים בווינה משנת 1906, ולאחר מכן שימש כמנהל המוסד עד לסגירתו. באותה תקופה היה כבן חמישים (נולד ב־1866), ובכינוי "ישיש" יש משום הקדמת המאוחר, המצויה בסיפור זה לא פעם. למעשה, גם בתיאורו בסיפור נזכר, ש"שיבתו לא נוקתה עדיין מהיסוד השחור". הוא היה מן הפוריים שבחכמי ישראל במערב, ובסיפור מתוארים "תלי־תלים של ספרים, ספרים אין קץ" ¹⁰.

תיאור בתו, היא העלמה הלא־נעימה שפתחה למספר הסיפור את הדלת ("ניכר, שמכל מה שאביה כותב אין לה לזו מושג כלשהו"), נעשה בהתאם ל"מסורת" שכבר נהפכה לאופנה, שלפיה, יש כאילו חשיבות למי שפותח את דלת ביתו של המלומד (צונץ) ¹¹ או של המשורר (יל"ג) ¹², כאילו אפשר ללמוד גזירה שווה בין פותח־הדלת לשוכן־הבית.

דוקטור אחר הוא, "הדוקטור הגליצאי" ואלדשנפ, המטפל בתלוצים בדרכם לארץ־ישראל ומביט אליהם בעיניו הלגלגניות. גם שם זה הוא שם־דובר, שפירושו: חרטומן, שם ציפור ארוכת־מקור. בכך יש, אולי, רמז לאפו הארוך של האישי. קשה לדעת למי הכוונה, בעיקר בשל מיעוט הפרטים המסופרים עליו. ייתכן שמדובר בד"ר יוסף מאיר, יליד קוסוב

7. קרסל, לכסיקון. וכן, "לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראטור", ניו־יורק, 1960. משה זילבורג השתתף בכתיבת העת "גבולות", שערך שופמן יחד עם צבי דיזנדרוק (וינה 9–1918) בשני סיפורים: "פני המוות" (עמ' 76–89) ו"מסתורין" (עמ' 76–80).

8. קרסל, לכסיקון. קרוב לודאי, שגם שופמן עצמו נפגע מצייקנותו של קמינקא. על זאת יעיד מכתבו הקצר אליו מיום 21.3.1916 (גנזים 21912), המאשר קבלת סכום כסף מסוים. תיאור התמיכה של קהילת וינה ליהודי רוסיה בווינה בתקופת מלחמת העולם הראשונה, על כל ההשפלה שהיתה כרוכה בכך, מתוארות גם ברשימותיו של שופמן "מה לעשות עתה?" ("העולם", שנה 22, גל' מ"ג, 25.10.1935, עמ' 654); "ב"סיוט" (ב' 102); "ב"מלחמה ושלום" (ב' 118) ועוד.

9. וכן, סדן, "אבני גבול", הוצ' מסדה, 1964, עמ' 95–96.

10. קרסל, לכסיקון.

11. יל"ג, "על נהר כבר", פרק ה: "שעה אחת של קורת רוח", "כתבים", הוצ' דביר, תש"ך, כרך ב', עמ' רפ"א–רפ"ח. תיאור ביקורו בביתו של צונץ.

12. ראובן בריינין, "יהודה ליב גורדון (זכרונות ומחשבות)", "כל כתבי בריינין, ניו־יורק, כרך א', חרפ"ג, עמ' 3. התיאור זה בהרבה פרטים לזה של שופמן, וייתכן ששימש לו כמודל: "משכתי את כף הפעמון, ושפחה זקנה ומכוערת פתחה לי את הדלת. אנוכי, אשר מעון יל"ג נחשב בעיני כהיכל השירה והיופי, נודעזעתי לראות על פתחו משרתת לכולית כזו. — — — הוא הושיט לי את ידו הגסה והכבדה — — — הוא עשה עלי רושם כפקיד הממשלה מתקופת ניקולוס הראשון. שרטוטי פניו היו גסים וקשים, השחוק לא לבד שלא ריכך אותם, כי עוד הוסיף עליהם דבר מה. עיניו הפיקו רוגז ומסביב לקצות שפתיו התפתל קו לא נעים — — — שדרות ספרים גדולים וקטנים, עבים ודקים, עמדו על אצטבאות, מרצפת החדר עד התקרה — — —".

אשר בגליציה המזרחית, שלמד רפואה באוניברסיטת וינה והיה פעיל בתנועת הסטודנטים הציונית והעברית¹³.

ייתכן שהרמז הוא לד"ר בלאור, שהיה מנהל המשרד הא"י בווינה עד עליית הנאציזם. עלה אח"כ לא"י.

וייתכן שהכוונה לד"ר נפתלי זיגמן, ששינה את שמו למנצח. גם הוא יליד גליציה, שהגיע לווינה בשנת 1915 והיה פעיל בחיי הנוער הציוני ובארגוניו¹⁴.

לפי השערתו של מנדל זינגר יש לזהותו עם ד"ר ישראל ואלדמן, שהיה בווינה בין חברי המשלחת של המועצה הלאומית היהודית לגליציה המזרחית בנשיאותו של אדולף שטאנר. (הניש, עמ' 178).

קשים ביותר לזיהוי הם גיבוריו המרכזיים של הסיפור: הצייר מנדו ואחותו אסתר, משום שבתוקף תפקידם בסיפור, חלה עליהם חובת הנאמנות האמנותית, המחייבת שינוי פרטים, על כן הסטייה מן המציאות רבה בהם, עד כדי טשטוש סימני ההיכר. מלבד זה, גורלם – השגעון והזנות – גם הוא חייב שינויים מאב-הטיפוס במציאות, וקרוב לוודאי, שיסוד הבדיה מרובה בהם.

אחת ההשערות היא, שאולי בן דמותו של מנדו הוא הצייר משה ברגנר. היה כעשר שנים בארץ ישראל (1910–1919) ונודע בשם הרזני ואח"כ הררי. היה בין השומרים על ת"א בזמן הגירוש התורכי, למד בבצלאל, והיה בעל כשרון בציור (אחד מציוריו הוא פורטרט של חייל אנגלי) ואף כתב בצינעה (בפולנית). היה אדם מסוגר ביותר, בעל תרבות, בקי בספרות הגרמנית. ב-1920 נסע לרגל חולי העצבים לווינה והתאבד שם. הוא אחיהם של זכריה חנא ברגנר הנודע בשם מלך ראוויטש (אביו של הצייר יוסל ברגנר) ושל המספר הרץ ברגנר. היה יליד רדימנו בגליציה ולא היתה לו אחות. שם החיבה שלו היה: מוניה, מונדיה, הקרוב בצלילו למנדו (מפי דב סדן, נחום גוטמן ויוסל ברגנר).

תואר בסיפורו של הרץ ברגנר "אחי הגיבור אניה", שהופיע בתרגום עברי בהוצ' ספריית תרמיל (1970).

אסתר, אחותו בסיפור, היא אולי הדמות הבדויה היחידה בסיפור זה. שוקעו בה כמה מקוויה של גיבורה ספרותית אחרת – "הגניה".

אולם לדעת מנדל זינגר מנדו הוא הצייר אדלמן שחי שנים בווינה, והיתה לו אחות יפה ושמה אסתר.

ז. התהודה

קרוב לוודאי, שהסיפור עורר תגובות נזעמות של המתוארים ומקורביהם, רובן בע"פ ובמכתבים פרטיים ומיעוטן בדפוס. כמדומה, שהביקורת היחידה בדפוס היתה זו של ז. דויד [דויד זכאי] תחת השם: "קלון חברים" (במדור: "טורים", "קונטרס", ק"כ, כרך שביעי, ניסן תרפ"ג, עמ' 15–16):

"התקופה" ט"ז נדפס ציור של ג. שופמן "במצור ובמצוק". ציור כרוב ציוריו של שופמן בזמן האחרון, שאינם מחרידים אותנו עוד. הסכנו להם. בסיפור זה הוצג לראווה ולהתקלסות סופר עברי ידוע. תאמר – החבר לעט, שעוד אתמול נכנס ויצא בביתנו, עודנו חי ובשרו מרגיש ויכאב לו – ומה בכך? יכאב לו וייצר לו! תאמר – מאות קוראים מכירים ויודעים את האיש – ומה בכך? יכאב להם לידידי ומכבדיו ינעם ויערב למי שינעם ויערב. ככה עשה שופמן לחבר. נטה הארי למסילת שועלים. ואם לו לצייר שופמן מותר, מדוע יהא אסור לא. ראובני, למשל, — — —

התגובות האחרות מצויות במכתבים מארכיוניהם של שופמן, ברש, פוזנסקי, צמח ויעקב רבינוביץ, ומגלות, כי עיקר הקצף אצל קהל הקוראים בארץ ישראל בכלל ושל ידידי שופמן בפרט, יצא על תיאור דמותו של שלמה פיק, שזוהה מיד כבן-דמותו של יעקב רבינוביץ. סיפור זה גרם לא רק לניתוק הקשרים בין יעקב רבינוביץ לשופמן, שגם קודם לכן לא היו לבביים ביותר, אלא גם לעכירת היחסים בינו לבין ברש, שהיו קודם קרובים וחמים. ברש, שעשה אותה שעה עם יעקב רבינוביץ בהוצאת "הדים", גחלץ להגן על ידידו האחד (רבינוביץ)

13. קרסל, לכסיקון. על שמו בית-החולים מאיר בכפר-סבא.

14. "ספר בוטשאטש", בעריכת ישראל כהן, הוצ' עם-עובד, תשט"ז, עמ' 166–173.

כנגד ידידו האחר (שופמן), וכשנאלץ לבהור בין שניהם בחר בראשון. היחסים עם ברש חזרו ונקשרו זמן מה לאחר מכן, ואילו עם יעקב רבינוביץ השלים שופמן רק בשנותיו האחרונות, עדות לכך היא הרשימה הנלבבת שכתב לאחר פטירתו ("דבר" 9.4.1948; ד' 280), שבה הישוה אותו לברנר¹⁶.

כל המכתבים ב"גנויים" הנוגעים לענין זה הם של שופמן, שנשתמרו על-ידי מקבליהם, ואילו מכתביהם של צמח, פוזונסקי ויעקב רבינוביץ, שנשלחו אל שופמן – לא נשתמרו, או לפחות לא הגיעו לידי (להוציא את מכתב תשובתו של ברש; ראה להלן). את תוכנם אפשר לשער על פי תשובתו של שופמן עליהם.

במכתבי שופמן מועט יסוד ההתנצלות ומרובה ההסבר בדבר ההכרח האמנותי והחופש של הסופר ללוש את חמרי המציאות כפי שמכתיבה לו הרגשתו. הם מגלים טפח מן המעבדה הפנימית שלו, את דרכו בעיצוב גיבוריו הספרותיים בהתאם למודלים במציאות ואת חשיבות יחסו הנפשי אליהם בשעת עיצוב דמותם.

15. גם כאן הוא מחקה במשהו את סגנונו של רבינוביץ כדרך שעשה בסיפור: "לא לצחוק, לא לבכות, אלא להבין".

התגובה הראשונה היתה, כנראה, של ברש, שנחלץ להגן על ידידו, ועל כך ענה לו שופמן במכתב הסבר ארוך ומפורט מיום 16.2.1923 (גנויים 6772):

שלום, ברש. גם אתה יוצא מן הכלים. כבר היו לי בענין זה דין ודברים עם פּיכמן, והנה באת גם אתה. הלא בעצמך הודית, שבמקרה "הכרח אמנותי" מותר, והנה כאן ה' ה' 16 הכרח שכוה. שלמה פיק הכרחי לי כאן, ובלעדיו לא היה הדבר דבר. אתה יודע היטב, שבמקרים כאלה אין אני חס גם על עצמי, ואילו היה תיאור של "ניתוח טחורים אצל גובליסט" מעניין באמת, כי אז הייתי אני בעצמי הראשון לצייר את הדבר. ואם לא עשיתי זאת, אין זה אלא מפני שבאמת אין זו "טימה מעניינת".

הדין היה עמך, אילו עשיתי זאת בכוונה רעה "אריינצוהייגען" (להרביץ) סתם, אבל אני כתבתי דבר שלם כשהוא לעצמו, ואין בכך כלום, אם לשם השלמות השתמשתי באימום זה או זה. ביחוד כשבעצם יש בשלמה פיק דווקא הרבה מן החיוב. אם סייע לבנין א"י בקולמוס ולא במעדר¹⁷, לא נתכוונתי כאן לעקוק, כפי שאתה סובר, כתבתי זאת לתומי. חי נפשי! אני הלא איני ברנר, ואיני א.ד. גורדון. אין לי שום דחילו ורחימו בפני המעדר. אני מכיר כאן בווצלסדורף מעדרים ובני מעדרים והנם מנוולים שבמנוולים!

כי "הבלטתי וכו' בצורה של חזק גסה" — זה פשוט שקר וכזב! רק אדם מן השוק יכול לתפוס כך. היכן שם "צורה של חזק"? ! דווקא להיפך. כשם שתאתי לא אחת את אמייזקנתי עצומת-העין. יותר נודעו עתי לפי שנגעתי בזה, בעוד שהכל נוהגים להתעלם מן הדבר. אבל באמת יש להיעלב ע"י ההתעלמות והשתיקה בהסכמות הכלליות הרבה יותר! ... אני הוכחתי, שלדידי לא הוא מומא! שלדעתי, הרי זה רק שרטוט פשוט ככל יתר השרטוטים הגנטיניים. שרטוט דווקא מעניין לשבח בבחינה האמנותית. ועוד הפעם: רק אנשים מן השוק מסוגלים לראות כאן איזה לגלוג גם מצדי. אנשים מן השוק, שרואים את הכל מהרהורי לבם.

אני מודה ומתוודה, שבכל זה יש למצוא כאן איוו נואנסה דקה, שמעידה, כי לבי בשעת כתיבה לא היה טוב ביותר אל י"ר [יעקב רבינוביץ]. אבל רק נואנסה דקה. הסיבה לכך היא זו, שבאותה שעה הכעיסוני דבריו שפירסם פה ושם, ב"הדים" וב"הפועה"צ"¹⁸. בקראי

16. כל ההדגשות במקור.

17. הפארודיה היא על רשימתו של יעקב רבינוביץ "שניים. א) אחד-העם. ב) א.ד. גורדון", "הדים", א', ניסן תרפ"ב, עמ' 8. בסיומה של הרשימה על א.ד. גורדון כתב: "וכותב הטורים האלה, שאינו לא איש-קוסמוס, ושלצער אינו גם איש-מעדר, ושאינו מביט בעיני א.ד. גורדון על העולם והאדם — אינו יכול בכל זה לבלי הגיד מה שבלבו: —". חזר ונדפס ב"מסלולי ספרות", כרך ב', עמ' 446.

ואצל שופמן: "לארץ זו [ארץ ישראל], שהרבה סייע לבנינה; לא במעדר, אמנם, ולא בגרון, אלא בקולמוסו השגון, שבו הוא רודף עוול ואבק-עוול באשר הם".

18. הרשימה ב"הפועל הצעיר" ש"הרגיזה" את שופמן, היתה, כנראה: "רשימות קטנות", "הפועל הצעיר", שנה 15, גל' 24, ל' ניסן תרפ"ב, עמ' 6—8.

דברים אלה נשתנה בב"א [בבת-אחת] יחסי הפנימי אליו. הכרתי במהותו איזה תו לא יפה, מין רוע-עין מסותר, מין לב ולב... דבר זה אולי גרם לנואנסה הנ"ל. אבל את הסיפור הייתי כותב גם בלאור הכי. את הסיפור כמות שהוא הייתי מוכרח לכתוב. האפרט הבלטריסטי שלי מוכרח היה לצלם אדם כ"ר, במוקדם או במאוחר. בעולם של אמנים ומשוררים אמיתיים, היינו בני אדם יותר נעלים — ויהי מבלי מעדר! — ענין שכזה עלול לעורר לא יותר מבת-צחוק, אבל אתם בתל-אביב נעשיתם "בטבתלך" [בעל בית/לעך, מעין: בורגנים זעירים] עם "בייכלעך" [כרסים] או בלי "בייכלעך" — ונודעזעתם! ה"בירגער" [האזרח, הבורגני] נודעזע.

בטוח אני, ש"ר עצמו, אינו אלא מחייך על כל הענין. הוא סוף סוף משיג יותר ובטבע ברייתו הוא מחונן יותר מכולכם במעוף הבהמי. אבל מאידך גיסא חושבני שמאחר שהוא מתנועע ביניכם עידן ועידנים, היינו בין אשר ברש ובין א.מ. ליפשיץ, בין רבי בנימין ובין צדיקי הפוה"צ וכו' נתפגמה תפיסתו אף הוא והריהו עלול להצטער באמת. אם אדע שכך הדבר — ודאי יקשה ללבי מאד מאד.

ג. שופמן

המכתב הבא לברש מיום 18.3.1923 (גנוים 6773) הוא תשובה על תשובתו של ברש למכתב שצוטט לעיל, קצר מקודמו, אבל תכנו ונימתו דומים:

— — — לא אמת שבמכתבי יש "פלפול" או שאני סותר את עצמי וכו'. קרא נא עוד הפעם בעיון. עכשיו, אני חושב, אפשר לדבר ע"כ בניחותא. כל "הכצעקתה" היא מופרזת מאד. סוף-סוף הלא אין זה אלא סיפור. "מיין גוט!"... [אל אלהים] כמה שאומרים כאן. ומה תעשו, אם באחד הימים יתגלה בירושלים סופר אחר, ששמו שלמה פיק באמת, עם כל הסימנים שנתתי בו? הלא אין זה מן הנמנעות! מה תעשו אז? ... מה שהאנשים בא"י אומרים איכפת לי מעט, אבל דעתו של י"ר זהו אצלי עכשיו, מוכרח אני להודות, גקודה כואבת מאד. לא פיללתי כולי האי ומכש"כ [ומכל שכן] שלא נתכוונתי לצער. סהדי במרומים!

"ועקיצות" המכוונות אליך אף הן אינן מסוכנות. אלו הן עקיצות בלי ארט. אך בכתבי "עם בייכלעך" וכו' צחקתי בקרבי מאד, לפי שאני בעצמי — אל גא תגלה זאת לשום איש! — יש לי בייכל... מה אעשה!?

ושלום רב לך ולב"ב

שלך ג. שופמן

במכתב לשלמה צמח מיום 26.4.1923 (גנוים 40736; 40749. לכל עמוד מספר משלו) נאמרים דברים דומים בניסוח קצת יותר חריף:

— — — את רשימתי "במצור ובמצוק" אני חושב קודם כל למוצלתת מאד במובן היצירה. וזהו העיקר. אני שיוויתי לנגד עיני את הקורא המופשט. זה שיחיה בעוד אלפי שנים, שלא ישמח למצוא שם את פלוני ואת אלמוני וקורא זה ודאי יהנה מהדבר כשהוא לעצמו. לשם השלמות לא חסתי על דא ועל הא. שלמה פיק היה הכרחי לי וזכות שהוא. ומדוע אסור לנגוע בהעין העצומה? לדידי — לאו מומא הוא — האפרט הבלטריסטי שלי מוכרח לפלוט מה שקלט פעם במוקדם או במאוחר.

אמת, עלי להודות, שאלמלא היה בלבי בשעת הכתיבה איזה רגש לא טוב כלפי י"ר, היה אולי יוצא הדבר מתחת עטי בנואנסים אחרים קצת. אבל רק בנואנסים. בכללותו היה היינו הך, רגש לא טוב זה עורר בי בכל מה שהוא הולך וכותב בעת האחרונה; בזה הוא אומר להיות לנביא לדרכים חדשות בספרות — ובאיוה טון! בכל דבריו הבלטריסטיים, שפירסם מעודו, אין אף גץ של יצירה אסתטית. הכל עשוי. הכל זיוף וחיקוי דווקא לדברים גרועים. והוא בא ללמד! ומה שמכעיסני יותר מכל היא זו "הטימאה בתוך היראה"¹⁹. זה רוע" העין המתעטף בטלית של אסטנים וצדיק...

19. רשימה בשם זה פירסם שופמן לימים ב"התקופה", כ"ג תרפ"ה, עמ' 489 (כונס במהדורת שטיבל, כרך ד', תרצ"ה, עמ' 86). שמו של יעקב רבינוביץ לא נזכר, אולם תוכן הדברים דומה וביטויים שונים זהים למה שנכתב במכתב זה ובאחרים.

מאד אפשר שכל זה גרם קצת לאי אלו נואנסים. אבל הרשימה בהיקפה היתה נכתבת אצלי גם בלאו הכי. שמעתי שהוא בעצמו הצטער ביותר. דבר זה ודאי קשה לי מאד. כולי האי לא פללתי. ולצערו ודאי שלא נתכוונתי.

ושלום לך וכתוב נא עוד!

שלך בחיבה

ג. שופמן

גם במכתב לפוננסקי, מיום 20.6.1923 (גנוזים 15570) נאלץ שופמן לחזור ולהסביר את עצמו, כתגובה על האשמותיו של פוננסקי. גם הפעם לא כיסה על אי-אהדתו לרבינוביץ:

— — — "במצור ובמצוק" אפשר מאד, שישנם מקומות קלושים. מכגון אלה אין להימלט, כשמתכוונים להרחיב את הבד קצת. אז כותבים ככל אשר יעלה בעט. הזוכר אתה כיצד עשה הסנדלר את "הקוריק" [פקק לסוליות ולעקבים] (עקב = Каблук) ? הוא הכניס באמצעיתו שכבות של חומר ישן-נושן, של סמרטוטי-סוליות... אבל הקוריק יצא נאה ומשוכלל! בכל-זאת רוצה הייתי לדעת, אל אילו מקומות אתה מתכוון. — — — [ראה לעיל בפרק על הדמויות]. לא פיללתי שגם עמך מוכרח אהיה להיכנס בדיסקוסיות בנוגע לאותו ענין. "אסור ואסור היה לעשות זאת" — אתה אומר. אין "אסור" מוחלט, פוננסקי! לכל אחד יש "האסור" שלו וה"מותר" שלו. הנה באותה סקיצה גופא נפגעו עוד אנשים וסופרים ידועים, נפגעו באופן מעליב יותר, ובכל זאת לאלה אין פוצה פה! בנוגע לאלה נחא לכם בכך. מדוע? פשוט מפני שבעיקרא י"ר יקר וקרוב לכם — ונודעזעתם. נו, יחס אחר לי אליו — והרשיתי לי מה שהרשיתי. יחדל נא להפסיד את עצבי בסיפוריו העשויים, שאין בהם אף תג אחד אמיתי, בסאשא ובאליושא שלו, שהוא מקנא בהם כל כך, ובאותן הנערות הנחמדות שלו, שאינן פוסקות ל"התמסר"²⁰; יחדל נא מהטפתו למיסטיקה ולהכשיר את הלבבות ל"עם הנץ"²¹ שלו; יחדל נא מהרמן בנג²²; ועל הכל: אל נא יעלף את הטומאה בתוך היראה ואת רוע-העין בטלית של צדיק הדור — ולא יפגע בו איש!!

עם זה אני רוצה שתביני. לא משום כל אלה ישבתי וכתבתי את הסיפור. אבל משום כל אלה לא נמנעתי לעשות "משובה" ספרותית זו. כמו ביחס אל האחרים. — — — שלך, ג. שופמן

באותו ענין גמצא מכתב גוסף של שופמן, ללא תאריך (גנוזים 98545), כנראה מאותה תקופה, המיועד ל"בעל הדבר" עצמו, ליעקב רבינוביץ, שיש בו הד לחילופי הדברים הקשים שהיו ביניהם, וניכר שנכתב בעידנא דריתחא:

למר יעקב רבינוביץ

על סמך מה, רבינוביץ, אתה אומר ש"דעתי נחלשת עלי כשמהללים חבר לעט". על סמך מה אתה מפריח מימרה יוואיטית זו? היכן, היכן ראת זאת? וכל התפיסה שלך שם בכלל? אכן, ישמרני אלהים מ"ידידי"!!

ג. שופמן

p.s. אחת הוכיחו לי "הערוטיך": כשאני פוגע במישו — אין לי להתחרט על כך.

אין ספק, ש"פרשה" זו השאירה משקע מר ביחסים שבין שופמן לידידיו בא"י, אף שכלפי חוץ, לפחות, חזרו הקשרים עם רובם (פרט, אולי, ליעקב רבינוביץ) לתקינותם. אולם היה המשך לענין. במכתב מיום 14.2.1927 (גנוזים 6782) שבה ועולה פרשה זו, והפעם שופמן הוא

20. דברים דומים כתב שופמן ברשימתו "סטודנטים", ב"השילוח", מ"ה, תרפ"ו, עמ' 390—389 (כונס במהדורת שטיבל, כרך ד', תרצ"ה, עמ' 91). גם כאן לא נזכר שמו של יעקב רבינוביץ.

21. "עם הנץ" (מחזה), "הדיים", כרך ב', חוב' ז—ט, ניסן תרפ"ג, עמ' 58—77. כל אלה הם רמזים לדברים שכתב יעקב רבינוביץ באותן שנים, שלא מצאו חן בעיני שופמן.

22. "הרמן בנג — על ההולך למות", תרגום: י.ר. [יעקב רבינוביץ], "הפועל הצעיר", שנה 15, גל' 39—40, י"ד תשרי תרפ"ב, עמ' 9—12.

זה שמרגיש עצמו נפגע, כ"נקמה" של הצד שכנגד על סיפורו. לדעתו, השיב לו אשר ברש מידה כנגד מידה באותו מטבע עצמו. לדבריו, זיהה את עצמו כאחד מגיבורי סיפורו של ברש, ולא עוד אלא שכל הסיפור לא נברא אלא כדי להשחיר את פניו, וזאת בניגוד גמור לדרכו שלו "במצור ובמצוק". ואלה דבריו:

ובכן ברש, לא נתקרה דעתך עד שסיפרת לכל באי עולם וביחוד להביאוגרף לעתיד שלי, שאני הייתי רעב על פי רוב (באיוז הנאה אתה מדגיש זאת!), שלקחתי אצלך כסף להוצאות הדרך, שהייתי משולל כל נימוס, שרמיתי נערות ועוד ועוד. וכ"ו [וכל זאת] אחרי המוסר הנמרץ, שהטפת לי בשעתך בשל "במצור ובמצוק". והלא אין להשוות זל"ו כל עיקר. אני השתמשתי במציאות ידועה, הידועה לכל, שנראתה לי הכרחית בשביל שלמות הדבר, ואילו אתה זייפת וסירסת ועיקמת מדעת, בידיים, בניגוד ישר לראייתך-תפיסתך האמיתית, וגם בניגוד ליחסך הנפשי אל האיש (בוה אני בטוח!) וללא שום צורך כלל בשביל עצם הסיפור! כך, סתם, — לשם קנטור מכוון כלפי אדריסה ידועה ולשם חומר טראטש [הגן] לוקאלי. לא פיללתי, כמה שפלות פרימיטיבית עצורה כך!! והסיפור בכללו — משטיינס געזאגט! [כאילו אפשר לומר כך] מלאכותיות וטראטש ודברי הבאי והתפארות טפשית על כל עמוד ועמוד — כבכל סיפוריך. אלה הדיאלוגים מתוך הרחבת-הדעת וההנאה העצמית ואלו החכמות ההמוניות המעוררות גועל נפש ("על חשבונני אתה יכול רק למות!"). הומוור, כביכול!

ואותה אבטו-כאראקטריסטיקה נפלאה (עמוד מ'), שכתבת אותה במשך שנים רבות, מדורגה-ואטרה ועד הנה, ושעלתה לך, כנראה, בשעת-כושר, — הנה ראה זה פלא! באה הנערה יוטקה ואנסה אותך בנשימה אחת ממש ותיכף להיכרות הראשונה! וכך כתוב איש, שאיך שהוא, והלא התחכך זמן ידוע בחייו אצל שופמן²³. לא יאמן!

הנה כי כן "לא מנעתי ממך את השורות המעטות" שביקשת.

ג. שופמן

חוספת בשולי הגליון:

— — מה שאמר עליך, [קופלוביץ, הוא ישורון קשת. — ג.ג.]. כי אתה אינך יודע מה לספר, — קלע מאד — אניקדוטות קלוקלות ומאורעות של מה בכך שלכל היותר הם יכולים להיות ענין לשיחת-חולין אצל בעלי המאורעות עצמם, אתה אומר לתת להקורא הרחוק העולמי? זה בהכרח שיהא מושך בכתפיו: מה הוא מספר לי?

הכוונה לסיפורו של אשר ברש "משא בהרים" שהופיע באותו זמן בהוצאת "מצפה" (תרפ"ז). הגיבורה שמה יוטקה, ושופמן גילה את עצמו בדמותו של פינורין, חברו של הגיבור הראשי, המספר על עצמו בגוף ראשון. כינורין הוא יליד רוסיה ומתואר כ"אכסמפלד יחיד במינו". בין התכונות השליליות (מצויות גם חיוביות) שלו: "עצלן הוא מטבעו ובורח מצל של סכנה" (עמ' ח); "עפ"ר הוא רעב, אמנותו היחידה היא הסתכלות המרגיזה לפעמים, בדקותה ובחריפותה". מומחה הוא להמציא דימויים מוצלחים מכל מערכות הטבע לפרצופיהם של בני-אדם ולתנועותיהם", "משולל הוא כל נימוס ויחסו אל הנשים הוא גס במקצת", מזמן לזמן עולה בידו "לקשור קשרי 'אהבה' עם אחת הנערות, שסופה, כמובן, גיהנום לנפש המרומה..." (עמ' ט).

השיחה בין הגיבור לבין חברו כינורין, שקטע ממנו ציטט שופמן במכתבו כך היא:

שאלתיו: — ומה תכלית בואך? — פשוטה מאד: לגור אצלך איזו חדשים, כלומר לחיות על חשבונך. הנחה דעתך? — חוששני, שעל חשבונני תוכל רק למות. הוא העיף עלי הבטה אלכסונית ופלט באיום: — נה! שכחתי שהוא מפחד תמיד מפני המות (עמ' י').

כינורין זה מתואר כשהוא מפיל את כובעו לתוך שלולית ומעמיד עצמו במצב מגוחך בפני "שתי בתולות" (עמ' י"ח), הוא אוכל על חשבוננו של חברו והלה נותן לו גם כסף להוצאות הדרך (עמ' ל"ג). כל אלה מן הדברים שהעלו את חמתו של שופמן. מכתב התשובה של ברש (ללא חאריך) (גנוזים 42423) מגלה גם הוא טפח ממה שנעשה "מאחורי הקלעים" ביצירתו של ברש, וניכר בו שנכתב מתוך התרגשות:

23. ברש עזר לשופמן בעריכת המאסף "שלכת" (תרע"א), וכן ערכו יחד את "סנונית" (תרע"ב) בתקופת שהותם יחד בלבוב.

מתוך כעס מוטעה, יחסת לי ולך דברים שלא היו ולא נבראו. לא עלתה על דעתי לספר על אודותיך שום דבר ל"באי עולם" ומכש"כ [ומכל שכן] לביוגרף שלך לעתיד, כשם שלא עלתה על דעתי לתאר את עצמי כרווק שברה מפני ה"משא", וכשם שלא נתתי בעצמי סימנים אישיים ידועים, כך לא נתתי סימנים כאלה גם בכנורין. והרי הוא כנורין בלבד, בחור רוסי, צ'ודאק שלשם השלמות (יש לי גם שלמות שלי!) נמצאים בו איזה קוים מציאותיים שלך, לא בתור שופמן הסופר הידוע לכל, כ"אם בתור טיפוס ידוע מאלה שהיו בשעתם בגליציה.

ראיה לדבר, שסיפורי לא שימש נושא לשום שיחות ("טראטש" בלשונך) ומלבד 3—4 חברים-סופרים, שמצאו בכנורין איזה קוים "המוזכרים" את שופמן — אין שום בריה יודעת אם יש לך איזו שייכות לסיפור זה.

אחרי שקיבלתי את מכתבך פניתי לשנים מידידי-מעריצך (אני לא הערצתי אותך מעודי, זאת ידעת בודאי) — שלום שטרייש וש. הרצברג והקרתיים בזהירות (לא סיפרתי להם ע"ד מכתבך) והנה דעת שניהם היא, כי כנורין-שופמן הוא טיפוס חיובי וסימפאטי וכי אין באופן תיאורי אותו כלום מן הפוגם. אדרבה, רואים הם בו אדם בעל נפש מורכבה, מוזר במובן הטוב, וכוח משעבד, שגם הגבור שכנגדו, עם כל רצונו להיות שונה ממנו, אינו יכול להשתחרר מהשפעתו.

ובאמת היתה זאת כוונתי, ואותה הבלטתי כפי יכלתי. וההפך מזה עשית אתה ב"במצור ובמצוק", שנתת בגבור סימנים ידועים לכל (לדעתך — מעלה) וע"כ שמש סיפורך חומר לשיחות וללחישות ולהתמרמרות ולשנאה ועדיין לא פג הריח. מכתבך רק הוכיח לי, כמה נקל בעיני אדם להתיז ראשו של אחר וכמה הוא יוצא מכליו כשסורטים קצת את בשרו. "ואולם

שלח נא ירך וגע אל עצמו ואל בשרו", אמר עוד השטן בשעתו ואתה אישרת. הנה כמה שאתה מביא בתור "חכמה המעוררת גועל גפוש: "חוששני שעל חשבוני יכול אתה רק למות" — היתה הכוונה מהופכה לגמרי, ממה שאתה תפסת: חשבוני הוא כ"כ דל ואמצעי בלתי מספיקים לי לעצמי, שאפשר רק למות בו, על חשבון זה. ומאימתי געשה רעב וקבלת כסף להוצאות הדרך מאת חבר דבר מעליב — איני יודע. אפשר מנקודת-מבט של אזרח וצלסדורפי. אתה בטוח שהדגשתי את הדבר בהנאה — יכול אני רק לומר לך שהפסיכולוג שבך הטעך לגמרי.

הזוללים שבמכתבך לא השיגוני — הם מצאוני רחוק מאד, טרוד בכתיבת אותם הסיפורים שהם כציגנים בעיניך.

ג. ב.

את "האבוכטאראקטריסטיקה הנפלאה" כתבתי בשנת 1913 במשך שני רגעים, בודאי. כמה משעשע הדבר, ששופמן מונה אותי בזיעה!

[ללא חתימה]

מן הראוי לציין, כי באותו זמן התפרסם פרק אחר בסידרה "פרקים מחיי יעקב רודורפר" תחת השם "מן המאסר" ("הדים", כרך ה', חוב' ב' אב—אלול תרפ"ז) ובו מתוארת חבורת הסופרים בלבוב בראשית שנת תרס"ט, וביניהם ברנר (פלאם) ושופמן (שטארק), ללא פגיעות והשחרת פנים.

אפילו זה לפרשת "במצור ובמצוק", שנסתיים ב"ברוגז" עם ברש, מגלה את הנעשה מאחורי-הקלעים של סיפורים אלה ודומיהם, שגיבוריהם עוצבו על-פי אנשים שהיו. ממרחק הזמנים, יש אמנם ענין לגלות "נסתרות" אלה, כדי להעמיק את קשבו של הקורא בסיפור, וללמדו משהו על המעבדה הפנימית של היוצר; אולם חשיבותו של הסיפור היא בראש ובראשונה בכך, שהאמנות שבו קיימת לא מכוח חמרים חוץ-ספרותיים, אלא מכוח מרכיביו הפנימיים, ארגונים ואופן עיצובם. תנאי זה נתקיים במלואו ב"במצור ובמצוק", שעל אף סימני-ההיכר בני זמנם ומקומם, ואולי דווקא בשלהם, נהפך לסיפור-מופת, המתאר את התנהגותם של בני-אדם במצבי לחץ ומצוקה.